

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA ACTIVITĂȚII DE OCROTIRE A PATRIMONIULUI CULTURAL-ARTISTIC DIN BIHOR DUPĂ FĂURIREA STATULUI ROMÂN UNITAR

IOAN OPRIS

Unirea Transilvaniei cu România, la 1 decembrie 1918, a condus cum este firesc, în etape de mare avânt și energii declanșate în care participarea directă la făurirea istoriei a fost conștientă activă și vitală, la rezolvări — în idei și soluții practice — ce cuprind toate segmentele vieții economice, sociale, politice, nelipsind ba am putea spune fiind accentuate în domeniul cultural unde necesitățile de afirmare și exprimare ale românilor transilvăneni erau foarte mari și justificate. Vom înțelege mai clar această etapă istorică semnificativă pentru dezvoltarea României, în care s-au fundamentat cele mai multe din structurile instituționale culturale, înregistrându-se succese pe plan cultural, cu linii directoare pe planul funcțiilor și rolului instituțiilor specializate în domeniile artei, literaturii, publicisticii, cercetării, muzeelor, bibliotecilor și învățămîntului, contribuind la îmbogățirea datelor ce reflectă activitatea și participarea factorilor de mai sus la dezvoltarea artei și culturii românești.

Un rol important în acest climat favorabil de dezvoltare culturală românească, prin edificarea de instituții și așezăminte, prin o reală politică culturală complexă, l-au avut măsurile inițiate pe linia ocrotirii patrimoniului cultural național, a fundamentării unei metodologii și strategii de cercetare științifică și valorificare, mai ales în arheologie, artă și etnografie, a întemeierii și dezvoltării rețelei de colecții și muzee. În acest domeniu, bazată pe una din cele mai remarcabile experiențe europene, România este beneficiara legilor pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice din 1893 și 1913. Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice din 28 iulie 1919 a constituit factorul generator de inițiative, stimulent pentru actele umane, iar juridic o reală bază de acțiune.

Într-un asemenea context și Bihorul își va aduce contribuția prin aportul unor personalități, prin o serie de măsuri concrete de ocrotire

a monumentelor istorice românești, ce fuseseră neglijate sistematic, făcînd să se trezească conștiința opiniei publice privitoare la necesitatea păstrării și valorificării patrimoniului cultural.

Comisiunea Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania¹ al cărei președinte a fost prestigiosul profesor Al. Lapedatu și ai cărei membri, Mihail Csáki, D. M. Teodorescu, Ioan Lupaș, Elie Dăianu, Iuliu Marțian și Márton Roska, iar ca secretar Constantin Daicoviciu va concentra în jurul ei atenția întregii intelectualități ardelenе, numărîndu-i printre colaboratori pe Victor Roth, R. Teutsch, Romulus Vuia, G. Vâlsan, Al. Borza, At. Popa, Em. Săgeruș, Em. Panaitescu, C. Diculescu, C. Petranu, Virgil Vătășianu ș.a. Acest organism care a jucat un rol de o importanță nedeazăluită în întregime în dezvoltarea culturii românești, a sistemului de învățămînt și de instituții specializate din Transilvania, va lua în dezbatere, înregistrînd cu atenție, problemele puse de politica locală de ocrotire a patrimoniului cultural ca și fenomenul cultural din cadrul județului Bihor.

Printre primele obiective enunțate de Comisie, la care au fost chemați să participe toți factorii culturali din Transilvania, l-au constituit punerea la punct a unui inventar al monumentelor istorice, cum de altfel prevedea și legea, și a stabilirii necesarului de restaurare în diferitele județe ale Transilvaniei. Cererile de ajutoare pentru refacearea monumentelor istorice, grav afectate de urmările nefaste ale primei conflagrații mondiale, ca și de indiferență și efectele corozivității temporare, curgeau spre Comisie. Printre primii care apelează sînt și locuitorii din Țara Crișurilor care în 1922 solicită ajutor pentru restaurarea bisericii din Berchez (plasa Șomcuta Mare)², a „celeii vechi de 400 de ani” din Topa de Criș, biserică din stejar pe care însuși președintele Comisiei Monumentelor Istorice, profesorul Dimitrie Onciu, o recomanda Secției din Cluj pentru cercetare”³.

Moda, pe de-o parte, situația critică a monumentelor românești, vreme îndelungată lipsite de sprijinul material pentru întreținere și restaurare, dorința de a veni cu noi edificii, componentă a unui real program constructiv, ce ridică în toată Transilvania lucrări de artă monumentală, de for public, edificii de cult și așezăminte culturale, pe de altă parte, vor conduce la pierderea sau afectarea unor numeroase monumente. Această stare de lucruri este înregistrată în Bihor ca „... năzuința credincioșilor de a-și zidi biserici noi și în scopul de a ciștiga

¹ Ioan Opris, *Unele probleme privind începuturile activității Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania* 1977, nr. 14, p. 547—563.

² Arhiva Oficiului Patrimoniului Cluj (A.O.P.C.N.Cj), ACMI/Tr./1922, 22.XII.206.

³ Arhiva Oficiului Pentru Patrimoniul Cultural Național Cluj (A.O.P.C.N.Cj), Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania (ACMI/Tr.), 1922, 5.XII, nr. 187; la 8 mai 1923 Grigore Cerkez semnala din partea CMI că biserica era deja demolată, vezi adresa CMI/8.V.1923, 313 în ACMI/Tr., 16.V./252.

mijloace de zidire, — ni se înaintează tot mai des cereri pentru a putea vinde materialele din vechile clădiri —, vă rugăm ca prin experții dvs., să vizitați toate bisericile vechi din Bihor", situație certificată concret prin cererea de a se aproba demolarea vechii biserici de piatră din Seghiște (sediu al protopopiatului între 1503—1557)⁴. Analizînd-o alături de altele asemănătoare și stabilind un adevărat program de cercetare, Al. Lapedatu îl însărcinează pe M. Roska și I. Marțian să adune documentația fotografică pentru vechile biserici de lemn, considerînd studierea lor ca „una din preocupările de căpetenie ale Comisiunii” și indică ca monumentul de la Seghiște să fie răscumpărat și păstrat în vederea așezării într-un muzeu special (!)⁵. Pornind de la acest monument Comisia va cere profesorului beiușan Gh. Cosma, pe care în 1923 îl numește membru corespondent, să fotografieze monumentele din zonă⁶. De cele mai multe ori, factorii locali judecau situațiile din perspectiva păstrării și transiterii patrimoniului cultural, favorizînd deciziile Comisiunii; astfel se proceda cînd cererii Episcopiei ortodoxe române, intermediată de dr. Roman Ciorogariu, și el membru corespondent al Comisiunii, de aprobare a demolării bisericii de lemn din Cetea, i se acordă numai un aviz de demontare și vindere a monumentului unei alte comune, oprind distrugerea lui⁷. Cum a făcut-o și altă dată, Comisia Centrală va determina să se cerceteze în vederea unui aviz de demolare, biserica din Mocirla, edificiu din cărămidă, pe temelie de piatră necioplită, acoperită cu șindrilă și ridicată pe la 1880 (demolată întrucît nu întrunea calități istorice sau artistice)⁸.

Relevînd datele interesante comunicate de Gheorghe Cosma, Comisia de la Cluj îi cerea, în 1924, să i se comunice „starea” unui alt monument, cel din Brădet⁹, rugîndu-l totodată să înainteze un studiu, pînă acum nedescoperit, asupra bisericilor de lemn din Bihor, în vederea tipăririi lui în Anuarul Comisiunii¹⁰, dovedind că rapoartele sale

⁴ Idem, ACMI/Tr./1922, 26.V./110; Biserica va fi vizitată de Al. Lapedatu.

⁵ Ibidem, ACMI/Tr./1922, proces verbal al ședinței din 18 ian. 1922.

⁶ Ibidem, ACMI/Tr./1922, proces verbal al ședinței din 15 iunie 1922.

⁷ Ibidem, ACMI/Tr./1923, 5.IX., 265; ACMI/Tr., 1923, 28.VI., 226. De altfel Biserica este propusă pentru lucrările de restaurare într-o adresă către Ministerul Culturii și Artelor cf. ACMI/Tr. 1923, 30.I, 156.

⁸ Monumentul va fi vizitat de D. M. Teodorescu care și referă cf. ACMI/Tr., 1923, ședința din 5 aprilie.

⁹ Adresa CMI/Tr., ACMI/Tr., 1924, 10.XII., 451; biserica este declarată ca monument istoric prin adresa ministrului la ședința din 8.XII.1924, cf. ACMI/Tr., 1925, 28.I., 460.

¹⁰ Ibidem, ACMI/Tr., 13.XII., 442.

referitoare la bisericile din Tăgădău, Benești, Forosig și Brădet se bucuraseră de apreciere¹¹.

Adeseori neputincioși în fața cauzelor obiective care aduseseră numeroase monumente în ruină, avizele de demolare au scos din orbita cercetării și a prezenței în zestrea monumentală mai ales obiective de lemn, salvându-se, cînd nu se putea altfel, bunurile mobile care au constituit astfel baza primelor colecții organizate după 1920¹².

Un alt membru corespondent al Comisiei monumentelor istorice — secția pentru Transilvania — dr. Iacob Radu, activ partizan al ocrotirii monumentelor care, în chiar scrisoarea de mulțumire adresată prof. Lapedatu sesizează „asupra bisericii de zid din Vadul Crișului în care se află un iconostas, amvon și un scaun arhieresc, sculptate în lemn, de mare preț artistic”¹³. Dovedindu-și interesul constant față de starea monumentelor Gh. Cosma intervine în 1925 pentru renovarea bisericii de lemn din Rotărești, monument la care pictura interioară de factură laică, prezenta lumea satului cu birăul nedrept, morarul necinstit, cu o lume în care dreptatea izbîndea, pictură datată înainte de 1800¹⁴. Alte monumente bihorene care solicitau judecata Comisiei au fost biserica de lemn de la Căuașd¹⁵, sau cererile de demolare a edificiilor bisericilor de lemn de la Șumugiu, Gepiș (zidită la 1890) și Mărtihaz¹⁶, a celei de la Cuzap (Fig 1) (veche de 250 ani), de lângă Mar-

¹¹ În acest sens prin scrisoarea din 28 octombrie i se mulțumește oficial. Raportul (24 iunie 1924) informează că: biserica din Tăgădău s-a dărîmat în iulie-august 1923, fiind un monument de lemn tencuit cu lut și spoit, edificiul fiind și zugrăvit iar printre obiectele remarcabile întîlnindu-se icoanele de pe iconostas și proscomidionul datat 1809; biserica din Benești a fost demolată tot în 1923, fiind din lemn, tencuită și zugrăvită și în cerime; Biserica din Forosig era pe cale de demolare, fiind zugrăvită la 1821; Biserica din Brădet era din lemn de stejar zugrăvită la 1750 de David de la Curtea de Argeș.

¹² În octombrie 1924 Comisia încuviința dărîmarea bisericii din Forosig dar îi cerea lui R. Ciorogariu ca manuscrisele să fie duse într-un muzeu sau bibliotecă, cf. ACMI/Tr., 1924, 28.X., 408.

¹³ Scrisoare din 9 aprilie 1924 cf. ACMI/Tr., 1924, 11.X., 388; pentru monument vezi Ioan Godea, *Monumente de arhitectură populară din nord-vestul României*, Oradea, 1974, vol. II, p. 30. Vezi în Al. Avram, I. Godea, *Monumente istorice din Țara Crișurilor*, București 1975, p. 43.

¹⁴ Cererea parohiei Rotărești în ACMI/Tr., 1925, 16.XI., 575; din devizul întocmit în 1926, de prof. pictor Teodor Dumbrăveanu, aflăm că se restaurau cele 56 icoane pictate pe lemn ale iconostasului, alte lucrări la plafon și altar, pavimentări etc., cf. ACMI/Tr., 1926, 19.VII., 702.

¹⁵ Acest monument fusese demolat în 1925 și vîndut ca material de construcție, unui comerciant, din interiorul lui salvîndu-se de către Iacob Radu o Cazană (1630), Evanghelia (1610), cîteva icoane zugrăvite în 1785, care sînt duse la Muzeul din Oradea.

¹⁶ Vezi în ACMI/Tr., 1927, adresele din 18.VII/20, 23.II/13 și 4.VII.

ghita,¹⁷ nerămînîndu-se azi decît știri ce consemnau starea gravă a arhitecturii în general.

Coriolan Petranu, ca unul care inventariase bisericile de lemn din Bihor, stabilind pentru acele vremi un număr de 151 de obiective față de 64 cîte se mai înregistrează astăzi¹⁸, specialist cunoscător al monumentelor istorice, va fi deseori consultat asupra sorții unuia sau altuia dintre acestea: la 21 iulie 1927 el vizitează biserica din Remetea (declarată ca monument istoric în 1905), pentru a determina cerințele de conservare ale acestui obiectiv¹⁹ (Fig. 2, 3, 4). Nu numai considerente de ordin cultic determină Consiliul eparhial ortodox din Oradea să ceară, în 1928, Comisiei Monumentelor Istorice alocarea, pe seama județului Bihor, a unui fond, de 60 000 lei, care să fie utilizat pentru publicarea bisericilor de lemn „fatal expuse dispariției ori cu dispariția lor se îngroapă un tezaur scump al poporului nostru”²⁰ (lucrare îndreptată lui C. Petranu).

Fig. 1.

Comisia monumentelor istorice, secția pentru Transilvania, răspunde cu fermitate și atunci cînd, de pildă, arhitectul arădean Béla

¹⁷ Aresa Consiliului Eparhial din 9.IX.1973; biserica din Cuzap a fost zidită din stejar în 1717 și ulterior mutată și refăcută de Barbura și Ana, anul fiind precizat pe ușa de la intrare, în 1913, fiind întărită cu fier, iar în 1916 armata austro-ungară i-a luat un clopot; vezi și Darea de seamă asupra lucrărilor, în *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania*, 1926—28, Cluj, 1928, p. 251.

¹⁸ Ioan Godea, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, București, 1977, p. 81; Al. Avram, I. Godea, *op. cit.*, p. 41, autorii dau cifra de 78.

¹⁹ ACMI/Tr. 1927, 56; Al. Avram, Ioan Godea, *op. cit.*, p. 21—22.

²⁰ ACMI/Tr. 198, iunie, 114; vezi și în Coriolan Petranu, *L'influence de l'art populaire des roumains sur les autres peuples de Roumaine et sur les peuples voisins*, București, 1931, p. 245.

Virănyî încerca să mențină „turnul” de la Tămașda, monument istoric, grav afectat și propus de autoritățile locale pentru dărîmarea susținîndu-i părerea specialistului²¹. Necruțătorul „dinte al vremii” măcina lemnul monumentelor înregistrînd în documentele arhivei alte cereri de demolare, cum este cazul, în 1927, a bisericii de lemn din Oșand (plasa Tinca)²².

Între factorii instituționalizați curînd după unire se află și Muzeul etnografic al Transilvaniei care și-a programat acțiuni în sectorul arhitecturii populare, vîdînd interes față de sectorul lemnului, de puțin timp intrat în atenția specialiștilor, mai ales datorită conceptelor teoretice de globalitate sistematică și integrare a artelor plastice în istoria culturii, lansate și propagate de istoricul de artă Iosef Strzygowsky, care au avut un ecou profund în opera de reabilitare a arhitecturii de lemn din sud-estul european, și în general a contribuției acestei zone la cultura continentului.

La puțin timp după înființare, Muzeul insistă pe lîngă Comisia monumentelor istorice, secția pentru Transilvania, ca toate cererile de demolare a bisericilor de lemn să fie analizate în comun și obligatoriu aprobate de Comisie, arătînd că „pretulîndeni am constatat faptul că locuitorii își clădesc biserici noi din piatră fără nici un gust și fără nici o legătură cu tradiția artistică. În schimb bisericile cele mai vechi de lemn, care sînt adevărate opere de artă sînt vîndute ca simplu material de clădit sau sunt distruse”²³. Ori programul muzeului prevedea înființarea unui parc etnografic național, pentru care Romulus Vuia urmărea aducerea gospodăriilor țărănești și a altor construcții caracteristice spre a arăta astfel la un loc icoana vieții și civilizației poporului nostru și a popoarelor conlocuitoare (naționalități conlocuitoare n.n.)²⁴. Această cerere formulată de Muzeul etnografic al Transilvaniei era cît se poate de justificată, cererile de demolări constituind un șir neîntrerupt: în 1929, din Bihor se adresa cererea de demolare a bisericii de lemn din Hodiș²⁵. Măsurile de ocrotire erau în schimb reduse, mai ales datorită fondurilor nesubstanțiale, de ele beneficiînd, de pildă, biserica de lemn din Brădet, vizitată în 1929 de C. Daicoviciu și recomandată spre restaurare²⁶.

²¹ Adresa primăriei din Tămașda, ACMI/Tr. 1927, I.VIII., 51; în 1937 primăria județului va insista din nou pentru demolare, cu toate că turnul fusese declarat între timp monument istoric, cf. *Anuarul CMI/Tr. 1926—28*, Dare de seamă, p. 251; Al. Avram, Ioan Godea, *op. cit.*, p. 15—16.

²² Cererea Consiliului Eparhial Ortodox din Oradea, în ACMI/Tr. 1927, II.IV., 21.

²³ Adresa Muzeului Etnografic al Ardealului, ACMI/Tr., 1929, 10.I., 161.

²⁴ *Ibidem*, 11. V., 141.

²⁵ Cererea în ACMI/Tr., 1929, mai, 224.

²⁶ Hotărîre consemnată în procesul verbal nr. 3, ședința din 21.XII.1929.

acelas pe care îl găsim la picturile murale din Săcunime și despre cele în-
stătuiri neguri sculptate, ce sânt din sec. 14-lea. Și în aceste cărți la p. 41.
Lăncules, Ștefan o Smerech. Testamentul figurilor din picturile murale din
Remetea nu sînt cît sec. XIV. inscripțiile ne fac să presupunem începutul
sec. 14-lea înălțele scrise în majuscula romanească. Tehnica trebuie să fie
examinată, avari, vîr. Tempera ori al presco. În afara de picturile murale din
Săcunime de ex. Dertze, Gelencze (publicate în stoch. Eten (tr)) cele din
Remetea arîta înrîndiri cu cele din Tileagd (jud. Bihor).

Definiție presintă cîndalțe categorii de picturi ale bis.
din Remetea. cele bizantine. Ce cînd datează aceste și cum ne ajung în
biserica catolică de minorită? Greutatea atîrît picturilor bizantine este
cunoscută. Ep. Karcsongyi vede, cît ele sînt opera unui pictor grec imi-
gat după reșapere Constantinopolului. Karcsongyi vede, cît de la mijlocul
sec. XV pînă la 1566. Românii au fost avari cu biserice latine și așa au
a fost vor pînă la învențurarea picturii monastirului pînă la unii pictor
grec. Problema acestei fîrî indolabile este prea interesantă pentru a
nu cînti o explicare din partea istoricilor noștri. Inscriptiile urme-
rî o fi examinate de către specialiști, ele vor putea indica timpuri
elicitîrî și proveniență. Atîrî argumentarea pur istorică cît chestiunea
inscripțiilor nu îmi intră în competență.

Biserica ref. din Remetea este una din cele mai vechi
bisericu rîstărite din jud. Bihor, același lucru îl putem spune și despre
picturile murale reșerănu ne la istoria artei din întreg. Totuși
Biserica figură și în istoria diocesis Orșiei de Bungeitay, ca figu-
ră și în inventarul monumentelor publicat în 1905 de Forster
peșan și în stoch. Est. În monografia lui Bungeitay găsim desenul
rîmăului și exteriorului. În ocazia vizitei mele la Remetea adăpus
mi se reșerănte fotografie în prezenta mea printu nu de letant, rîr
prof. de desen Bugeita a executat o acuarelă. În presa ungăreă
din Orșea canonicul Tulin Nemethy a publicat un articol recent
Preotul bisericu comunică, cît el a raportat prealabil autorității sale
superioare bisericu începere bisericilor de biserică, primind apo-
bore. El se rîrî și în acest, cît, nu a știut, cît este monument istoric
și nu a avut cunoștință de Comisiunea din Cluj. În serviciu
real a adus în chestie interesul și telegrama dlui nîmer Cosma.

Fig. 3.

În acțiunea de păstrare și ocrotire a monumentelor istorice o contribuție însemnată a jucat în Bihor, Episcopia română ortodoxă unde cei doi membri corespondenți ai Comisiei transilvănene, amintiți mai sus, au intervenit în repetate rânduri în favoarea cauzei prezervării zestrei monumentale și au salvat numeroase obiecte pe care le-au organizat în cadrul unui mic muzeu eparhial; de aici se intervenea în anul 1931 pentru fonduri și cercetarea bisericii de lemn de la Ciunțești, monument cu pictură datată în noiembrie 1861, unde se sesiza și existența unor piese valoroase: un Antinély de Paul Nenadovici (datat 31 martie 1770) și un clopot din 1785²⁷. Atunci când secția nu poseda fonduri, era solicitată Comisia Centrală unde Al. Lapedatu și ulterior Ioan Lupaș, au facilitat de nenumărate ori protecția și salvarea a numeroase monumente transilvănene, așa cum reiese, din adresa acesteia referitoare la unele date despre biserica din Sacalasău, care „are o vechime de cca 300 ani (și) reclamă niște reparații urgente”²⁸, sau din dispoziția președintelui Comisiei, Nicolae Iorga, care se interesează de soarta unor monumente din Bihor, cerind conservarea lor corespunzătoare²⁹.

Rentabilitatea arhitecturii populare de lemn românești, în cadrul căreia Bihorul mai deținea la începutul perioadei interbelice încă un apreciabil număr de exemplare, era cu atât mai necesară cu cât cunoașterea ei sub raport științific, pînă la primul război mondial, nu interesase factorii însărcinați cu ocrotirea monumentelor istorice din Transilvania³⁰.

Ea este în fapt rezultatul îndeplinirii obiectivelor legii conservării și restaurării monumentelor istorice (1919), a programului fixat încă în 1932³¹, la care Comisia Monumentelor Istorice, secția pentru Tran-

²⁷ Biserica este cercetată de C. Petreanu în 1929, care precizează că Monografia ungară datează momentul în 1780 (?), constatîndu-i starea gravă de păstrare, în ACMI/Tr., 1931, 2.IX., 369; este amintit în lucrarea lui Al. Avram, Ioan Godea, *op. cit.*, p. 43, la tipul planimetric II.

²⁸ Adresa CMI către secția din Cluj, în ACMI/Tr. 32, august, 456, vezi despre monument în Ioan Godea, *Monumente de arhitectură populară din nord-vestul României*, Oradea, 1972, vol. I, p. 54—56.

²⁹ Este vorba de biserica de lemn din Sitani, unde Nicolae Iorga solicită măsuri de conservare, cf. ACMI/Tr., 1937, oct. 744.

³⁰ În aproape o jumătate de secol de activitate organizată pe linia ocrotirii monumentelor istorice, despre monumentele de lemn din Transilvania nu a apărut nici o lucrare științifică, lucru pe care îl regretau cercetători ca dr. A. Zador în *Archaeológiai Értesítő*, 1927, XLI, p. 248 sau Ilona Balogh în *Magyar Faltornyok*, ediția a II-a Budapesta, 1935, cu consecințe negative pe planul cunoașterii acestui domeniu, cf. Coriolan Petranu, *Noi cercetări și aprecieri asupra arhitecturii în lemn din Transilvania*, în *Omagiu fraților Al. și Ion Lapedatu, la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1936, pag. 650—653, 663.

³¹ Pentru obiectivele și modul lor de realizare vezi C. Petranu, *Necesități, îndrumări, idealuri și realizări în istoriografia artei românești din Transilvania*, în volumul *Omagiu lui Ioan Lupaș, 60 ani*, 1940, p. 681—691.

silvania şi-a adus o contribuţie hotărâtoare şi care, în linii mari, judecat după puţinele forţe ştiinţifice de care dispunea în acel moment domeniul cultural, va fi practic încheiat în jurul anului 1940.

*

*   *

Domeniul arheologiei în care ţinutul Bihorului cunoscuse interesul specialiștilor datorită vestigiilor, va trezi şi va justifica prezenţa consecventă a Comisiunii Monumentelor Istorice, secţia pentru Transilvania, mai ales prin cercetările sistematice întreprinse de Márton Roska, prestigios arheolog paleolitician, în urma cărora se vor înregistra rezultate ştiinţifice remarcabile. În 1923 M. Roska raporta descoperirea la Biharia a „nişte morminte preistorice”, lângă o cărămidărie unde „prin săpătura malului stîng a riului Cuşmeu s-a dărîmat într-o parte o staţiune preistorică şi s-au dărîmat o mulţime de morminte”, descoperire ce aparţine timpului enolitic şi arată multe legături cu cele de pe malurile Mureşului şi ale Banatului, precum şi cu cele constatate pe linia de nord de la Oradea. După cîteva hîrburi (?) cred că viaţa acestei staţiuni a trecut şi prin prima subepocă de bronz, constatîndu-se că avem un facies de cultură care, precum ştim, joacă un rol foarte important atît în privinţa culturii locale, cît şi referitor la cea din jurul teritoriului amintit³². Raportorul acţionînd la cererea muzeului orădean, va reveni în zonă, informînd în cîteva conferinţe publice ţinute la Oradea asupra rezultatelor şi semnificaţiei lor, iar Comisiunea va lua măsuri urgente, dispunînd prefectului să oprească cărămidăria ce afecta situl amintit³³, care va fi înscris în „tabloul staţiunilor ce va fi exploatate”³⁴. M. Roska mai întreprinde cercetări la Otomani şi Valea lui Mihai, în primul caz avînd precedente „nişte morminte arse, pe lângă cari s-au găsit vîrfuri de săgeţi din cremene şi obsidian, vase etc. Iar lângă Gara Valea lui Mihai s-au descoperit morminte neolitice în stare ştirăcită. Groapa a fost lipită şi arsă. În morminte s-au găsit vase”³⁵. Rezultatele obţinute erau consemnate în 1926 în raportul înaintat comisiei, în care comunica intenţia de a continua, în contul Muzeului din Oradea, cercetări la Biharea, unde s-au descoperit „şapte locuinţe aeneolitice şi 506 de morminte istorice”, iar la Valea lui Mihai „în grădina intravilanului 747, avem a face cu un cimitir gotic; un alt sit era situat pe malul drept al Erului, între comunele Şimian şi Cheşereu, la locul numit Colina episcopului, şi anume o staţiune aene-

³² Raport 12.X.1923, ACMI/Tr., 1923, I.XII., 342.

³³ Adresa prefectului judeţului către Comisie, ACMI/Tr., 1923, I.XII., 343.

³⁴ Proces verbal nr. 12, şedinţa 8.XII.1923; vezi şi darea de seamă din ACMI/Tr., către CMI, în care lucrarea e raportată cu nr. 610.

³⁵ Notă M. Roska, 3.V.1924, ACMI/Tr., 1924, V.V. 394; în aceste puncte lucrările vor continua şi în 1926, determinate de descoperirea fortuită a unui cimitir cu inventar (o sabie cu pietre preţioase, monedă de aur de la Teodosiu II — 408—450), dus la Institutul de Studii Clasice din Cluj, cum o confirmă scrisoarea lui Roska din 21.VI, în ACMI/Tr., 1926, 22.VI, 690.

olitică cu locuire pînă în epoca bronzului, iar măsurile de conservare la propunerea deopotrivă pentru stațiunile de la Căramidăria din Săcuieni și cea de pe malul drept al riului care curge de la Băile Felix spre Crișul Repede, unde s-a distrus o stațiune aeneolitică de tip Turdaș³⁶. În județul Bihor și unii entuziaști, nespecialiști, participă, într-o epocă care a readus în atenția publicului arheologia, la cercetări. În 1934 profesorul Friederic Ardoș de la Liceul E. Gojdu, posesor al unei colecții de obiecte preistorice, solicită autorizație de săpătură, pe care nefiind profesionist n-o va obține și semnalează cu această ocazie, o serie de puncte situate pe văile Crișului și Stracoșului în regiunea Barcăului și în jurul Sălardului, unde a găsit cîteva tîrnăcoape de aramă³⁷. Autoritatea și prestigiul Comisiei determinau organele județene să informeze urgent asupra descoperirilor prilejuite de diverse lucrări, cum a fost în cazul suprainălțării canalului colector din Sînnicolaul Român, cu care ocazie s-au găsit trei ciocane, două dălți și alte patru piese mici care vor fi cedate muzeului înființat pe lângă Casa Națională din Oradea³⁸. În 1936 Comisia este înștiințată despre descoperirea la Corbești a unor vestigii arheologice, prilej cu care C. Daicoviciu îl însărcinează pe tînrul asistent Gh. Pintea să facă o cercetare asupra obiectivului, acesta semnalînd existența pe Valea Riului, la dealul „Cetățeaua” a unor ziduri din „era nouă” a războaielor cu turcii (menționate și în Magyarország Műemlékei)³⁹, în același an intervenindu-se pentru păstrarea vestigiilor cetății Adorian, din hotarul Sălardului⁴⁰.

De fiecare dată Comisiunea intervenea cu hotărîre, stabilindu-se astfel un regim controlat al cercetării arheologice, un sistem de informare și dirijîndu-se acest sector spre obiective ce conturau viitoarele direcții din arheologia perioadei dacice și a continuității, cu atît mai mult făcîndu-se simțit acest regim și în Bihor, cu cît aici erau semnalate săpături neautorizate și practic ilegale cu obiecte arheologice⁴¹.

Începînd din toamna anului 1925, la Oradea ființează, pe lângă Casa Națională, asociația științifică, care va juca un anumit rol în identificarea, cercetarea și păstrarea bunurilor din patrimoniul cultural național într-un muzeu regional și românesc al Casei Naționale, pentru știință și necesități naționale⁴² (Figura 5, 6, 7, 8).

³⁶ Márton Roska, *Raport de activitate pentru 1926*; S. Dumitrașcu și L. Borcea, pentru Biharea, vezi *Sondajul arheologic din iulie 1973 în Cetatea de la Biharea*, în *Crisia*, IV, Oradea, 1974, p. 57—59.

³⁷ Vezi cererea în ACMI/Tr., 1934, 22.V., 556.

³⁸ Propunerile sînt acceptate, cerîndu-se muzeului să ia măsurile de evidență și conservare a pieselor, cf. adresa prefecturii în ACMI/Tr., 1935, 10.X. 606.

³⁹ Raportul și adresa prefecturii în ACMI/Tr., 1936, aprilie, 629.

⁴⁰ Adresa prefecturii în ACMI/Tr., 1936, 22.VI. 637; vezi despre obiectiv lucrarea lui Al. Avram și Ioan Godea, *op. cit.*, p. 10.

⁴¹ De pildă în 1937 se recuperează din o descoperire fortuită, de la Dealul Banilor din Sacalasăul Nou, opt monezi de argint și o brățară de argint cu cap de șarpe calificate de D. M. Teodorescu ca aparținînd „strămoșilor daci din sec. III—II...”, în ACMI/Tr., 1937, fond Institutul studii clasice, 13.

⁴² ACMI/Tr., 1937, aprilie, 706.

ANEXA 2.

ASOCIAȚIA ȘTIINȚIFICĂ DE PE LINGA "CASA NAȚIONALĂ" R. A. D. S. A. -

Reș. 589.

Comisiune: 1. Secretar: 2. Intrebat la: 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

No 5-497

DOZMUL PĂRĂȘDIIE.

În Oradea, în cadrul Casei Naționale a Județului Bihor, fiindcă din toamna anului 1935 Asociația Științifică cu cinci secții: arheologică, etnografică, istorică, de științe naturale și filatelice.

Asociația și-a propus, între preocupările sale principale, să colecționeze și să conserve obiectele arheologice de pe teritoriul Județului Bihor, pentru că privește aceste obiecte de bunuri culturale dar și naționale și consideră de datorie primordială păstrarea lor, într'un muzeu regional și românesc al Casei Naționale, pentru știință și necesități naționale.

Vă rugăm, ca: 1/ ținând seamă de faptul că teritoriul Județului Bihor este, după cum bine știți, bogat în obiecte arheologice, ceea ce noi vedem și din bogata colecție a profesorului pensionat al liceului "K. Gojdu", colecție oferită Casei Naționale, cerând numai rambursarea cheltărilor efective, președintele secției noastre arheologice, care de vreo 25 de ani și până în anul 1933, respectând prevederile legii în vigoare, a făcut săpături arheologice; 2/ având în vedere că în apropierea Oradei și în Județ, prin săpături de altă natură/de ex. în apropierea orașului, pe "Terenul Wassertrom" se sapă pentru canalizare; în "Rutul Comandantului" se sapă șanțuri fiind cartier nou; pe "Colina Chetăria" pentru ghetărie, în cimitirul "Rulykovski" se sapă pentru morminte sau prin deplănări de teren și eroziune/de ex. inundarea Beretăului sau a unui pârâu de munte din hotarul comunei Porlușe de Reșet, au ieșit la suprafață obiecte preistorice și din timpuri istorice/ chiar și din aur/ reprezentând toate epocile, obiecte care în majoritatea cazurilor nu ajung în proprietatea unor colecționari minoritari cari nu prețuiesc valoarea lor națională și, la un negustor de anticării, trecând multe din ele în muzeele din Ungaria;

3/ având în vedere și faptul că bunurile culturale în posesiunea cărora va ajunge Asociația vor forma baza unui muzeu județean ce va lua ființă când va găsi înțelegere/ convenită/ autorităților județene;

să binevoii să acorde Asociației Științifice autorizație pentru săpături pe teritoriul Județului Bihor, cari vor fi salvate de președintele secției arheologice în colaborare cu profesorul Liviu Patachi și cu

Fig. 5.

preotul militar Gheorghe Marian.

Vă asigurăm de activitatea noastră devotată și entuziastă; de obligațiunea noastră de a vă comunica însoțirea fiecărei săptămâni și de fiecare dată rezultatul cercărilor; de hotărârea noastră de a apela la îndrumările competente ale Domniei Voastre ori de câte ori se va simți nevoia pentru ca străduințele noastre să folosească în cea mai mare măsură posibilă, științei și necesităților românești.

Oradea, la 12 Aprilie 1937.-

PRESEDINTE:

Prof. Dr. I. Opreș

SECRETAR GENERAL:

L. Botea

Prof. Dr. I. Opreș

*Rediție al Comisiei Monarhice Litere
Litură pt. Transilvania*

Chy

Fig. 6.

ANEXA 3

5 Mai 1937.

589-1937.

Domnule Președinte,

La adresa DV. Nr. 6 din 12 Aprilie a.c., prin care ne arătați înființarea "Asociației Științifice de pe lângă Casa Națională a Județului Bihor", cu sediul în Oradea, cum și programul de lucru al secției arheologico-numismatice, avem onoare a vă răspunde că Comisiunea noastră a luat cu multă plăcere act despre cele relatate și vă felicită în modul cel mai călduros pentru gândul și bunele intenții pe care le nutriți. Periclită de a găsi în Asociația DV. o colaboratoare devotată și desinteresată la ceretarea și păstrarea bogățiilor arheologice ale pământului românesc - Comisiunea noastră vă asigură de tot concursul ei.

Drept aceea, apreciind activitatea Asociației DV. pe care o veți depune în salvarea pe seama colectivității naționale și a științei a resturilor trecutului, Comisiunea vă autorizează prin această cu supravegherea descoperirilor întâmplătoare ce se fac în județul Bihor, având, pe lângă Muzeele de stat sau județene și comunale, dreptul de a aduna și achiziționa, pe seama Muzeului Casei Naționale, potrivit normelor în vigoare pentru descoperirile ocazionale, obiectele descoperite, cu obligația, însă, de a le păstra orânduite și cu un inventar, registru precis care să le facă utilizabile din punct de vedere științific.

Descoperirile mai mari vor fi semnificate Comisiunii noastre cerând, eventual, concursul ei pentru a le achiziționa.

D-Bale

Domnului PREȘEDINTE al "ASOCIAȚIEI ȘTIINȚIFICE" a
CASEI NAȚIONALE a JUD. ȚULUI BIHOR,

O R A D E A .

Fig. 7.

B. Iov

Pe baza acestei autorizații, veți cere, de câte ori se va ivi nevoia, concursul autorităților locale administratoare și polițenești pentru a împiedeca distrugerile de monumente istorice, stațiuni arheologice și dosirea sau înstrăinarea ilegală a obiectelor descoperite.

De asemenea, vă autorizăm de a supraveghea de aproape traficul cu obiecte de valoare arheologică, descoperite recent, pe care diferiți așaziși "anticari" le comercializează eludând legea care obligă pe descoperitor să le declare în decurs de 8 zile autorităților.

În ce privește autorizația de săpături sistematice, Comisiunea e dispusă să vă dea această autorizație, în aceleași condiții în care ea se acordă și celorlalte muzee sau arheologilor ai statului pentru fiecare caz în parte.

Pentru aceasta vă rugăm să binevoiți a ne arăta locul și natura săpăturilor cum și conducătorul și durata aproximativă a lor. Această măsură e luată principal și pentru un mai bun control și pentru a evita conflictele de tot felul ce s'ar putea ivi dintr-un caz de autorizații generale între deținătorii acestor autorizații care ar voi să sape la una și aceeași stațiune.

Președinte,

S. Iov

Secretar

Subliniind lucrările de sistematizare amplasamente industriale și edilitare, amenajările funciare etc., din jurul orașului, Asociația întreprinde prin admiratorii ei o serie de măsuri ce vor dezvolta patrimoniul Muzeului, dând personalitate colecțiilor constituite aici.

Începînd cu deceniul al III-lea în Oradea pulsează inițiativa locală, care va conduce, prin dezvoltarea cercetărilor arheologice și etnografice la precizarea personalității științifice a muzeului regional ca și a celui diecezan⁴³, continuîndu-i primului funcțiile specifice etapei și epocii, iar în contextul general al vieții cultural-artistice din Transilvania, o suită de manifestări între care și o primă expoziție de artă populară bihoreană (1925)⁴⁴ vor da măsura participării Bihorului la îmbogățirea și dezvoltarea științei, culturii și artei.

Cerințele fenomenului cultural din țara noastră, din această perioadă istorică, axate pe rezultatele metodologice din sectorul cercetării științifice și pe determinarea modernă a necesităților învățămîntului au făcut ca, încă de pe acum, cele precizate de Grigore Antipa în Planul pentru reorganizarea generală a muzeelor din România, să fie puse în practică sistematic, născîndu-se la Oradea, ca „un simbul sănătos în jurul căruia se crează un centru cultural”⁴⁵, viitorul Muzeu al Țării Crișurilor.

CONTRIBUTIONS TO KNOWING THE PROTECTION ACTIVITY OF THE CULTURAL PATRIMONIUM OF BIHOR

Summary

The Union of the Transylvania and Romania on the first of Decembre 1918 put, and end to a milenium old historical process, the completion of the national unity, process which gave rise to the energy and initiative of the Transylvanian Romanians in all fields. Within the great transformations wich the whole country was facing, all her historical provinces, an important role was played by the edification of the complex network of the museums and the measures of founding the preservation of

⁴³ C. Petreanu, *Muzeele, monumentele, învățămîntul, artele și mișcarea artelor plastice din Ardeal*, în volumele omagiale *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, 1918—1928, București, 1929, vol. II, p. 1176—1177..

⁴⁴ *Ibidem*, p. 1183.

⁴⁵ Despre rolul și atribuțiile sistemului în concepția vremii, vezi Grigore Antipa, *Organizarea muzeelor în România*. Academia Română, Memoriile secțiunii științifice, seria III, tom I, Mem. 9, București, 1923, p. 23—25.

the cultural patrimonium. To put into practice the preservation for the cultural patrimonium, stil in 1919 there was issued a Law for conservation and restoration of the historical monuments on March 8th, 1921, the Section for Transylvania of the Commission for the historical monuments is put into force.

Animated by the duty feeling and beeing strongly convinced of their consciense, the members of the Commission for the historical monuments, of which we must remember will work, with an unprecedented insistence for researching, preservation, restoration and puting into value of the Romanian cultural patrimonium, tracing the action directions and the program in the fields of archaeology, ethnography, art history etc. gaving from destruction a lot of vestiges of the material and spiritual cultural, which they preserved and restored of shelted them in museums and collections.

In this augured fromwork for giving rise of a zonal or local cultural in the national context a lot of archaeological vestiges and historical monuments of Bihor, were at the attention of the Commission Great personalities among which D-tru Onciu, N. Iorga, Al. Lapedatu, I. Lupaș, C-tin Daicoviciu, acted for the researching and preservation of the cultural patrimonium of the district. On the other hand, Bihor people, by Gh. Cosma, Iacob Radu, R. Ciorogariu or by the group which worked since 1925, within the Scientifical Association of the National House, will contribute to the work of knowing and preserving the patrimonium and getting some collection being the basis of the Criș Country Museum. The author presents the actions taken for the preserving work which envisaged architecture objectives such as Seghiște, Berchez, Brădet, Tăgădău, Benești, Forosig, Vadu Crișului, Rotărești, Șumugiu, Gepiș, Oșand, Hodiș, Ciuntești and Tâmașda where conservations and restoration's works permelted the enrichment of the cultural patrimonium with new and important values.

There are also presentde some new dates refering to the developpement of the knowleged archaeological area by the discovers made at Otomani, Valea lui Mihai, Biharea, Săcuieni, Sălard and Corbești where, either by organised diggius, led by M. Roska, or by random descoeries, the Bior, country map will be completed by new and new sites and cultural patrimonium by new assets.

Surprising inedited data reflecting the complete probleming which the ones who acting in the patrimonium field faced, the difficulties as well as achievements, there is presented a real image on the preservation of architectural, ethnographical or archaeological values in a country with a rich patrimonium and an intence cultural activity, which contributes to the introduction in the scientifical and cultural circuit of the cultural assets of the Romanian people.